

Bola va Zamoni

Научно-популярный журнал детской и возрастной консультации

1
2021

Формирование
личности
ребенка в игре

Баҳор –
болалар табассумида

Bola va Zamon

1 / 2021

Таҳрир кенгаши аъзолари

Ш.Х. Шерматов, А.М. Хаджибеков,
А. Тошқулов, А.В. Шин

Таҳрир ҳайъати аъзолари

Шокирова Зухра Илёмовна
(бош муҳаррир),
Яхьяева Мухаё Шурниязовна
(бош муҳаррир ўринбосари),
Алимова Василя Саттаровна
(тиббиёт фанлари номзоди),
Абдурасулова Кумринисо Раимкуловна
(юридик фанлар доктори),
Ғазиев Эргаш Ғазиевич
(психология фанлари доктори),
Мусурманова Айниса Мусурмановна
(педагогика фанлари доктори),
Исмаилов Баходир Исламович
(юридик фанлар доктори),
Исмаилов Исомиддин
(юридик фанлар доктори),
Исроилова Нодида Ачилбаевна
(фалсафа фанлари номзоди),
Муминова Лола Рахимовна
(педагогика фанлари доктори),
Сафоев Нуриддин Салихович
(психология фанлари доктори),
Хрульнова Елена Вячеславовна
(психология фанлари номзоди),
Шарипова Дилара Джуманиязовна
(педагогика фанлари доктори),
Шарипова Мадина Каримовна
(тиббиёт фанлари доктори),
Қодиров Ботир Рахмонкулович
(психология фанлари доктори)

Журналнинг чоп этилиши учун масъул ходимлар:

Виктор Саттаров (масъул котиб),
Елена Калинина, Наргиза Қаҳҳарова
(мусаххиллар), Шерзод Алимов
(фотограф).

Журнал ЎЗР ВМ ҳузуридаги Олий аттестация комиссияси
Президиумининг 2006 йил 26 октябридаги 128/4-сонли
қарори билан **юридик фанлар** бўйича, 2007 йил 29 мар-
тидаги 133/4-сонли қарори билан **педагогика ва психоло-
гия фанлари** бўйича илмий даража талабгорлари чоп
этиши лозим бўлган журналлар рўйхатида киритилган.

Таъсисчилар: Республика болалар ижтимоий мос-
лашувни маркази, «Sen Yolg'iz Emassan» республика
болалар жамоатчилиги жамғармаси.

Нашр Ўзбекистон матбуот ва ахборот агентлигида
рўйхатдан ўтган Рўйхатдан ўтганлик тўғрисидаги
қувонома рақами 0168; 2007 йил 11 январ.
ISSN 2181-5496

Таҳририят манзили: 100100, Ўзбекистон Республикаси,
Тошкент шаҳри, Абдулла Қаҳҳор кўчаси, 34-уй.
Телефонлар:
+998-71-281-59-30; 281-50-18; 281-49-54 (факс)
Эл. почта: bola-zamon@umail.uz
Веб-саҳифа: www.rcsad.uz
Ижтимоий тармоқдаги саҳифа:
www.facebook.com/bolavazon

Обуна индекси: 1127. Журнал 1 йилда 4 марта чиқади.
Журнал босишга рухсат этилди: 22.04.2021
Чикарилган санаси: 30.04.2021. Буюртма: №109/С.
Адади: 100 нуска. Баҳо: «Келишилган нархда».
Журнал ECO TEXTILE PRODUCT МЧЖ босмахонасида
чоп этилди. Босмахона манзили: Тошкент ш., ТАҚД,
11 км, 10-уй.

Муаллифнинг фикри ҳар доим ҳам таҳририят фикрига
тўғри келмайдими. Таҳририят мақолаларнинг услубий
хатоларини тўғрилаш ва қисқартириш ҳуқуқини ўзида
саклаб қолади. Таҳририятга юборилган мақолалар эгаси-
га қайтарилмайди ва тақриз ёзилмайди.

Мнение редакции не всегда совпадает с мнением автора.
Редакция оставляет за собой право на стилистическую
правку и сокращение статей. Присланные в редакцию
рукописи не возвращаются и не рецензируются.

ТАДБИР / МЕРОПРИЯТИЕ

- Жизнь с РАС – не приговор 2
- Баҳор – болалар табассумида 4

БОЛА ВА ҚОНУН / РЕБЕНОК И ЗАКОН

- Международные стандарты и зарубежная практика
обеспечения прав воспитанников
интернатных учреждений 6

ҚОНУН ИЖРОСИ ЙЎЛИДА / ВО ИСПОЛНЕНИЕ ЗАКОНА

- Ота-она қарамоғисиз қолган болалар фаровонлиги –
ижтимоий сиёсатнинг устувор йўналиши сифатида 9
- Кредит-модуль тизими – бўлғуси мутахассислар
тайёрлашда самарали восита сифатида 12

МАКТАБГАЧА ТАЪЛИМ / ДОШКОЛЬНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ

- Рақобатбардош кадрлар тайёрлаш – бугуннинг мавзуси 15
- Болаларга иқтисодий билим беришнинг
асосий вазифалари 18
- Умумлаштириш – амалий натижа кафолати сифатида 20
- Развитие у дошкольников духовно-эстетического,
ценностно-смыслового восприятия памятников
архитектуры Узбекистана 22
- Мактабгача таълим муассасаларида олиб бориладиган
тиббий-психологик-педагогик фаолият мазмуни 24
- Развитие профессиональной компетенции воспитателя
в обеспечении социально-эмоционального благополучия
ребенка в дошкольных образовательных организациях 26
- Мактабгача ёшдаги болаларда математик
қобилиятларнинг ривожланиши 29

ПСИХОЛОГИЯ ВА ТИББИЁТ / ПСИХОЛОГИЯ И МЕДИЦИНА

- Формирование личности ребенка в игре 32
- Бола нутқини чиройли ривожлантириш –
ноадабий сўзлар таназзулдир 34
- Чапақайлик: физиологик ҳодисами ёки хусусият?! 36
- Ўспирин қизларда ҳуқуқий маданиятни
шакллантиришнинг ижтимоий-психологик жиҳатлари 39
- Алекситимия – психосоматик касалликлар омили сифатида 42
- Тиббий соҳа ходимлари касбий идентификациясида
бола тарбиясига психологик тавсиф 44
- Особенности восприятия зрительных иллюзий
учениками 1-го, 5-го и 9-го классов
общеобразовательной школы 46
- Болаларда гиперфаоллик ва диққат танқислиги синдроми –
мактабда паст ўзлаштириш омили сифатида 50

ПЕДАГОГИКА ВА ТАЪЛИМ / ПЕДАГОГИКА И ОБРАЗОВАНИЕ

- Эҳтиёжга монанд фаолият – самарадорлик асоси 52
- Меҳнат мигрантлари оилаларини ижтимоий
қўллаб-қувватлаш масалалари 54
- Ёшларнинг компьютер ўйинларига тобелигини
психологик жиҳатлари 57
- Оилада фарзанднинг маънавий-ахлоқий тарбия муҳитини
шакллантиришда Шарқ мутафаккирлари ғоялари 60
- Дудукланувчи болаларнинг ота-оналари билан
ишлашдаги интерфаол усуллар 62
- Как правильно управлять капризами и нарушениями
поведения детей 64
- Қўришида нуқсонли бўлган битирувчи ёшларни
ишга жойлашиши масалалари 66
- Оилавий муносабатлар ва ижтимоийлашув жараёни 68

Бола нутқини чиройли ривожлантириш – ноадабий сўзлар таназзулидир

*Нутқ – бу тил деб аталувчи
ижтимоий-индивидуал ноёб қуролдан
фойдаланиш жараёни, тил бирликлари,
имкониятларининг объектив борлиқ,
тафаккур ҳамда вазият билан ўзаро
зарурий, доимий муносабатда намоён
бўлишидир.*

Бола нутқининг тараққиёти унинг атрофидаги катта одамлар тилининг таъсири остида ривожланиб боради. Боланинг атрофидаги катталар (оиладагилар) қайси тилда гаплашсалар, боланинг нутқи ҳам шу тилда чиқади. Турли хил ёшдаги болаларда сўз бойлиги турлича бўлади. Теварак-атрофидаги одамлар билан доимий гаплашиб туриши, мулоқотга киришиши натижасида болалар нутқининг сўз бойлиги кундан-кунга ортиб боради. Натижада улар нутқининг семантик жиҳати ҳам ривож топаверади, сўзларнинг маъносини тушунишлари аста-секин такомиллашиб бораверади.

Бола нутқининг тараққиёти бутун психик жиҳатдан ривожланиши билан боғлиқ ҳолда амалга оширилади. Бунда, шубҳасиз, боланинг турмуш тарзи жуда катта рол ўйнайди.

Болалар нутқларини ўсиб боришининг дастлабки босқичларида, кўпинча, сўзларни нотўғри маънода ишлатиши ҳам кузатилади.

Боланинг нутқи ўса бориши, ўз атрофидаги кишиларнинг тилини ўзлаштира бориши билан унда фақат нарсалар тўғрисида идрок ва тасаввурлар пайдо бўлиб, ўсибгина қолмасдан, балки, шу билан бирга, тушунчалар ҳам ҳосил бўла бошлайди. Шу тариқа боланинг нутқ қобиляти шакллана боради, бунинг негизида эса тафаккурнинг мантикий шакллари аста-секинлик билан таркиб топиб, ривожланади. Нутқ қобилятига эга бўлиш ўз фикр ва мақсадини бошқаларга етказиш ҳамда мукамал ва аниқ тушунтира билиш демакдир. Кишининг ўзи яхши тушуниб олмаган маълумотни, маълум бир нарса ҳақидаги фикрини бошқаларга ҳам аниқ қилиб гапириб бериши мумкин эмас. Шунинг учун баъзан болаларда фикрни тўғри, тўлиқ ифодалай олмаслик ҳолатлари кузатилади.

Албатта, бола нутқининг ўсишида каттанинг нутқи муҳим рол ўйнайди, чунки, одатда, уларнинг нутқи болалар учун «намуна»ли нутқ ҳисобланади.

Мутахассисларнинг таъкидлашича, бола, табиийки, тилни

Рузахон МЕЛИБАЕВА

Тошкент тиббиёт академияси,
Педагогика ва психология кафедраси
мудир, психология фанлари бўйича
фалсафа доктори, доцент

Муяссар АХМЕДОВА

Ўзбекистон давлат жаҳон тиллари
университети Ижтимоий фанлар
кафедраси доценти, психология
фанлари номзоди

ортиқча уринишларсиз – спонтан равишда ўрганади. Улар болалардаги тил ва нутқнинг ривожланишини марказий асаб тизимининг физиологик етилиши жараёни ва бу даврда унинг мослашувчанлиги билан боғлашади. «Ортиқча уринишларсиз» нутқ ўзлаштириладиган ўсиш даврини критик давр (critical age for language acquisition) дейилади. Бу даврдан ташқарида нутқий мулоқот тажрибасига эга бўлмаган бола ўқишга лаёқатсиз бўлиб қолади. Критик давр турлича – туғилишдан то 3-11 ёшгача ва 2 ёшдан жинсий ривожланиш давригача чегарланади [1.59].

Боланинг маълум ақлий қобиляти чекланган бўлса ҳам, у қандайдир 3-4 йил ичида ўз она тилининг мураккаб структурасини ўрганиб олади. Бундан ташқари, бола она тилининг янги ҳодисалари билан тўқнаш келганида, ота-онасининг ёрдамисиз ёки қисман улар билан биргаликда уни ўзига таниш грамматикага тезда «мослаштириб» олади.

Бола нисбатан тез фурсат ичида ўз лисоний (нутқий) жамоаси-

нинг тўлақонли аъзосига айлана олади, ўзи ўрганган тилда чексиз миқдорда янги сўзларни яратиш ва тушунишга лаёқатли бўлиб қолади.

Бугунги кунда жамиятда юз бераётган иқтисодий, ижтимоий-сиёсий, маданий ва техникавий ислохатлар миллий тилимизга, яъни ўзбек тилига кириб келаётган сўзлар сонининг кескин кўпайишига ва маъно моҳияти жиҳатидан бирмунча ўзгаришларга олиб келмоқда. Булар бевосита мулоқот жараёнида ўз ифодасини топиб бормоқда. Шунингдек, оммавий коммуникацияларнинг шиддат билан тараққий этиши оқибатида янгича сиёсий ва ижтимоий ўзгаришларни акс эттирувчи бир қатор янги сўзлар қўшилаётгани маълум. Сўзлашув жараёнида янги кириб келаётган атамаларни ноадабий сўзларда ифодаланиши мумкинлиги ҳаётий вазиятларда кузатилмоқда.

Маълумки, ноадабий сўзларга «арго», «жаргон», «сленг» кабилар киради. Бу сўзлар қадимдан мулоқот жараёнида қўлланилиб келинади. Одатда, янги жаргон сўзлар эски тушунчаларни янгилаш учун пайдо бўлади. Кундалик ҳаётда, оилада, маҳаллада, ҳатто таълим жараёнида ҳам жаргонизмлар ишлатилиши кузатилади. Айниқса, ёшлар: талабалар, ўқувчилар нутқида кўп ишлатилади. Шу ўринда жаргон сўзининг таърифига эътибор бериш унинг маъно, моҳиятини чуқурроқ англашга имкон беради.

Жаргон (фр. *jargon* маълум бир гуруҳга оид сўз) – бирор бир ижтимоий ёки профессионал гуруҳга хос, фақат уларни ўзи тушунадиган ва адабий тилдан фарқ қиладиган сўз ва иборалардир [4.74]. Демак, жар-

гон сўзлар маълум бир ўзига хос, калит маънога эга бўлган ва қўлланилиши чегараланган сўзлар ҳисобланади. Бундай сўзларни мулоқот жараёнида қўллашда мазкур сўзларнинг маъно-моҳиятини англаган ҳолда фойдаланилиши талаб этилади. Болада юқорида таъкидланганидек, нутқ ўзлаштириладиган давр 11 ёшгача, ёки жинсий ривожланиш давригача шакллани-

моддий қобиғи билан уларнинг ҳис этиладиган белгилари ўртасида кузатади. Шунинг учун бола нутқида тақлид сўзлар жуда кўп миқдорда бўлади.

Умуман олганда, лисоний қобилият онтогенези – бу бир томондан, катталар ва болалар ўртасидаги мулоқот жараёни, иккинчи томондан, боланинг предметли ва билиш фаолияти-

Бола нутқининг ўсишида катталарнинг нутқи муҳим рол ўйнайди, чунки, одатда, уларнинг нутқи болалар учун «намуна»ли, ибрат оладиган нутқ ҳисобланади.

ши кўрсатиб берилган. Шунинг учун бола нутқида ноадабий сўзларнинг қўлланилиши тақлид сўзлар доирасида қаралади.

Тилшуносликда сўзнинг товушли ва график шакллари унинг маъноси билан амалда боғлиқ эмас (бирок айрим тақлид сўзлар ва айрим иероглифлар истисно ҳисобланади). Кўпинча, бола сўзнинг товушли жиҳати ўзига хос маънога эга деб ўйлайди. Болалар белгининг «ҳиссиётли табиати»га кўпроқ эътиборларини қаратишади [1. 66].

Шундай қилиб, бола атрофидаги муҳитга қараб, сўзнинг товушли образи орқали нарс ва ҳодисаларнинг қайсидир айнан хусусиятлари аксини қидиришга интилади. Бундай образли боғланишлар унга сўзнинг маъносини қабул қилишга ёрдам беради. Товуш билан ифодаланган белгининг нарс ва ҳодиса билан сўзнинг боғлиқлигига асосланган ўхшашликни бола сўзнинг

ни ривожлантириш жараёнидек ўта мураккаб ўзаро таъсирлашув натижасидир.

Хулоса ўрнида айтиш мумкинки,

- болалар олдида ноадабий (сўкиниш, масхаралаш, таҳқирлаш, лақаб қўйиш каби) сўзлардан фойдаланишдан воз кечиш;
- телевизор орқали бирга мультфильмлар, кинофильмлар томоша қиладиганда персонажларнинг ножўя сўзлардан фойдаланганлигини муҳокама қилиш ва диққат-эътиборни жаҳлни ижтимоий мақбул тарзда чиқариш усуллариغا йўналтириш;
- ўзаро муомала жараёнида имкони борида болаларга намуна бўлиш келажакда болалар нутқида ноадабий сўзларнинг ривожланмаслигига олиб келади. Шундагина жамиятда ноадабий сўзларни қўллаш таъназулга юз тутаяди.

Адабиётлар:

1. Белянин В.П. Психоллингвистика. – М.: Флинта, 2013.
2. Введенская Л.А., Павлова Л.Г. Культура и искусство речи. Сов-

ременная риторика. – Р.- н/Д: Феникс, 1995.
3. Иванов П.И., Зуфарова М.Е. Умумий психология. – Т.: Ўзбекистон файласуфлари миллий жамияти, 2008.

4. Ўзбек тилининг изоҳли лугати. //А.Мадвалиев таҳрири остида. –Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 74-бет.
5. Ғозиев Э.Ғ. Умумий психология. 2 том. – Тошкент, 2008.

6. Аҳмедова М.Х., Мелибаева Р.Н. Нутқ психологияси. – Т.: Чашма принт, 2014.